

Гуси-лебеді летять (стислий переказ)

Михайло Стельмах

I

Ключ лебедів часто пролітає над хатою. Старий дід Дем'ян говорить, що птахи приносять на крилах життя. Розповідав він і про ключі, якими сонце відмикає землю. Онук Михайло переймався, чи не загубить сонце ключів, як його мама. Дід сміється з того. А сам хлопець, аби не перепало від матері, біжить назад до хати.

Згадав, як одного разу взимку вихопив з-під жорен ночовки, і побіг босоніж кататися з іншими на ковзанці. За це був битий. На щастя, за ніч не кашлянув ні разу. А наступного дня повела його баба до церкви, для чого мати позичила чоботи у сусідів. Найбільше запам'ятався страшний суд на дерев'яній стіні.

Жила у них качка однокрила, що розбиралася у людях. Добрих супроводжувала до хати, а на злих кидалася. Особливо страждали лютобровий дерилюд Митрофаненко та пустомолот Юхрим Бабенко.

Хлопець вагається заходити босоніж до хати, адже мати кричатиме. Лише якщо почне співати або хтось прийде в гості, то буде їй не до сина. У той момент навідався дядько Себастьян. Він погрався з хлопцем, і приніс листа від батька. Але мати не вміла читати, і послала малого за дядьком Миколою.

До слова, дід Дем'ян умів робити вироби з дерева та заліза. Одного разу зробив пану апостолів Петра і Павла, але той йому нічого не заплатив. Розлютився колишній кріпак, розрізав фігури. За це богохульство мусив ходити на церковні служби.

Микола Бульба був рудий, жив бідно, але весело. Навіть голодного тридцять третього зі своєю жінкою Ликерією кепкував із долі. Прочитав він, що батько Михайла живий, передає поклони близькому родичу Гнату, синові Данила, що тримає Оляну, дочку

Петра з микитівського подвір'я. Михайло користується нагодою, і просить розчулену матір відпустити його погуляти.

На вулиці вітається з ним зверхньо одноліток Петро Шевчик. І двоє разом пішли до лісу. Хлопці потанцювали на кризі, видивлялися в лісі зайців, знайшли перші підсніжники.

II

Матір вважала, що з сина буде толк, якщо з нього вийде "безтолоч". Його недоліком, на думку інших, було вміння читати у свої дев'ять. З книг у нього з'явилася відразу до пихи. Часто гримала на нього мати за читання, бо тоді забував про все на світі. Навіть вночі потайки запалював каганець, аби закінчити улюблені історії. Та мати здогадалася і замикала вночі каганець на прискринку. Малий довго не сумував, і зробив собі "світло" із підручних матеріалів.

Складніше було знайти книжки. Наприклад, за "Три торби реготу" він віддав п'ять яєць, за що матір була злою. Найбільше з цього сміявся далекий родич Гива. Його ж

батько Володимир завжди бідкався, що нічого не має, хоча за замками мав великі статки. Насміхатися з цього жаднюги любив бідний дядько Микола.

На Великдень Гива порадив обманути купця: віддати за книги не справжні крашанки, а заповнені воском шкаралупи. Але дорогою побив Микола усі крашанки із хлопцем Іваном. Тоді попросив книг у підлого дядька Юхрима Бабенка. Пообіцяв той "Пригоди Тома Соєра" за 4 склянки гарбузового насіння.

Вдома хлопець побачив, як мати у поясі вигріває насіння. Вона любила поратися на землі, і з любов'ю перебирала все, що мала садити навесні. Свекор усміхнувся, що бабське чаклування почалося. Саме тоді у голові малого з'явився план, як добути собі книжку.

У той день приїхав до діда знайомий Стратон – плуг полагодити. Ті двоє пожартували над Михайлом: сказали, що Стратон був міністром у селі. Потім до них прийшов титар – церковний староста. Поговорив за політику, а потім зізнався, що йому треба зробити колеса.

Коли мати вийшла до сусідів, то він взяв гарбузове насіння, і побіг до Юхрима за книжкою. Дорогою зустрів молоду жінку із сином, що були бідняками із Херсонщини. Розжалівся хлопець, дав їм із однієї кишені гарбузового насіння. Тоді побіг по книжку. За 2 склянки отримав лише казки. Побіг їх читати у долину до Штукового ставочка.

Повертався додому із острахом. Нарвав на всяк випадок щавлю до борщу. А там його чекав подарунок – дід змайстрував вітряка. І як виявилося, мати нагодувала ту жінку із дитям. Бідна все нахвалювала хлопчика, який дав їй Івасику гарбузове насіння. Мати здогадалася, що то був її Михайло. Тож не стала кричати на сина, а лише сумно зітхала.

III

Влітку мати Ганна часто виводила заспаного сина подивитися вранці "як іде літо". Тоді приходила до них попова наймичка Мар'яна. Домовилася дівчина, щоб нарвав малий вишень у дядька Якіма. Взагалі його мати вболівала за долю бідних убогих дівчат, наймичок, і завжди бажала їм кращої пари.

Про одну пригоду Михайло так нікому і не розказав. Якось повів їхню сиву кобилу Обмінну пастися, а її мотузок прив'язав до ноги. Хотів таким чином уберегти її, а тварина й потягла хлопця за собою так, що тільки іскри з очей летіли.

Купувати коня на базар він йшов разом із дідом. Дорогою всі знайомі зустрічали його, запрошували у корчму, де пили та співали пісень. Лежали у кишені діда одна золота п'ятірка і шість карбованців сріблом. Через це не купили дорогого коня, якого пропонував циган. А далі обманули п'яного діда: за всі гроші купив не коня, а кобилу. При цьому торгуватися допомагав знайомий дід Трохим. Опісля довго оминав їхнє подвір'я. Але прийшов присоромлений із хлібом та пляшкою під руками, довго виправдовувався перед жіноцтвом. Отак і з'явилася Обмінна у їхньому домі.

Пішов того дня Михайло по вишні. Зустрів дорогою восьмирічну дівчинку. Вона пам'ятала його ще з зими, коли хлопець спускався на ночовках з горба. Дівчинку звали Любою. Вона пригостила його суницями, розповіла, що доглядає пасіку. То була дочка

дядька Якіма. Також розказала за жінку у терновій хустці – то була її тітка Васирина.

Михайло розповідав також, що коли до Польщі відступало військо Пілсудського, то залишило підбитий автомобіль. Дід привів машину до ладу, але змушений був здати її у повіт. Це вразило маленьку Любу.

Потім хлопець нарвав вишень, дівчинка ж зварила куліша на обід. Опісля двоє побігли дивитися гніздо трясогузки і джерельце. День закінчився скоро, і Михайло поїхав додому.

Ввечері пообіцяв дід взяти онука на риболовлю. Взагалі Михайло вважав своїх дідів найдружнішими у селі. Народилися кріпаками, а одружилися вже вільними людьми. Дід викупив 1,1 десятини землі, на яку поклав свої роки і силу. Та усіх його синів забрали війни та смерть.

Вранці дід встиг сам наловити риби. Але все одно збудив онука. А тим часом до їхнього дому вскочила наполохана жіноча постать, дуже схожа на Мар'янину.

IV

Було вже бабине літо. Під час прогулянки селом зустрів Михайло пастуха Петра, що насміхався з відсутності книг для читання. А пастушок розповідав, що обідав у самого попа. Матушка тоді поїхала з дому, а Мар'яна накладала на стіл всього, ще й сказала, що погарнішав Петро.

Пішов він до діда Терентія коня просити. Отримавши відмову, побіг до будинку попа. Попросив у Мар'яни книжок почитати, але виявилось поп закриває їх, як невільників. Повела дівчина його на кухню, поклала у кишеню спечений калач. Принесла і книгу, але там по-іншому було написано. Тоді відвела Мар'яна малого до панича. Він із сином оглянули хлопця, і таки дали йому книгу.

Закінчив Михась сільську чотирирічку, а потім віддали його в науку до скаженого шевця. Його матір благала батька Панаса (то вже після його повернення) віддати сина у школу селянської молоді. Проте не було у них на це коштів. Через це вирішили продати корову.

А поки читав Михайло попівську "Космографію". Складно було, тож хотів отримати пояснення у дядька Себастьяна, тому побіг у бідком. Там застав сторожа і колишнього підписара, сільського старосту та голову волвиконкому Гаврила Шевка, що куняв за столом. Обрали його старостою за часів правління гетьмана Скоропадського. Але під час гуляння обібрали його гайдамаки. Поновився з приходом радянської влади. Тоді він розлінився та став пихатим. Загримів швидко з усіх трьох посад.

Але Шевко нічого не втямив у книжці, і порадив їсти більше каші. Поговорив потім хлопець зі сторожем і Бабенком. У той час прийшли обвішані зброєю полісовщики Артем і Сергій. Знайдену зброю записав наляканий Шевко. Зрозумівши, що дядька Себастьяна на службі не буде, він пішов до його дому.

До слова, був дядько серед більшовиків під час революції. І приніс додому старе фортепіано. За це з нього все село сміялося, і навіть батько дивувався.

Подивився Михайло на пораненого коня, котрого забрали у грабіжників полісовщики. Потім почитав книгу Себастьян, і відказав принести її назад попові. І

передати, аби давав книги для його віку. А опісля прийти ввечері знову до дядька.

V

Михайла рано збудили, нагодували гарячою випічкою. І він відпросився поїхати з конем в гаї, взяв торбу на випадок, якщо знайде опеньки. Згадав за книжку і попа, то весело йому стало. Дорогою зустрів дядька Миколу, та жартував, що їв у пісний день вепрятину. Але засумував хлопець, що осінь його не в школі минає. Та і сподівається лише на батька, що той повернеться, і подарує йому чобітки. Назбирав потім у лісі, окрім опеньків, ще й красноголовців. В селі навіть Юхрим по дорозі здивувався. Та не віддав грибів Михайло навіть за "Тома Соєра".

Опісля побіг із "Космографією" до попа. До воріт вийшов фурман Антон Недоламаний (їздив на конях-неуках і переламав собі ребра, ноги, руки). Піп та його син грали у шашки. На словах про дядька Себастьяна здивувалися: мовляв до начальства жалітися побіг хлопець. Цього разу дав піп хлопцеві "Тараса Бульбу". Ввечері прийшов знову до комнезаму, хвалитися дядькові Себастьяну книгою.

Приніс разом йому і гриби, бо любив дуже дядька. За це отримав цукерку. І, за вказівками Себастьяна, почав читати книжку. І в розмові сказав він малому, що "врем'я таке прийшло": сьогодні може не бути у чому ходити до школи, а через багато років можеш стати учителем.

VI

З того часу часто приходив Михайло до голови комбїду: то книги читали, то газети, то про життя говорили. Мати сердилася, а потім жартувала, чи не на вечорниці біжить син. Одного вечора з'явився на порозі розкудланий незнайомиць. Себастьян схопився за стеєр (зброю), але бандит Порфирій прийшов здаватися. Жив раніше цей чоловік у своєму хуторі, і не було йому діла ні до політики, ні до церкви. Але одного разу у двадцятому році забрали нахабні продагенти його зерно, через що посатанів Порфирій і подався зі своєю зброєю у банду. Та згодом відділився від банди, сам почав їздити, і зрідка навідувався до свого хутора.

Себастьян сказав Порфирію писати заяву про те, що він пориває з бандитизмом і визнає закони радянської влади. На цьому послали колишнього бандита додому. Він лише попросив, аби його вдарили декілька разів для заспокоєння душі.

Цим скористався Юхрим: вивідав усі деталі сповіді Порфирія, і написав допис на Себастьяна. Але план його не вдався. Натомість жінка Порфирія дала голові комісії, що приїхав, домашнього самогону. Алкоголь використали у лікарні, бо тоді було сутужно з ліками.

Через якийсь час явився Юхрим до Себастьяна, аби отримати характеристику особистості. Цей документ треба був для подальшого просування на службі у місті. Але поглузували з негідника: написав голова жартівливий документ.

VII

Осіннім вечором їхали із дідусем з Майданів. Там у лісових оселях він робив вулики і лагодив сільську машинерію. Раптом вискочили на дорогу три вершники зі зброєю. Михайло дуже злякався. Були то не бандити, а червоноармійці. Поговоривши із

селянами, вони поїхали далі.

Дід пообіцяв повести сина до школи. Для цього підстрижуть малого, куплять книжку, зроблять чорнила та навіть куплять сорочечку. Приїхали пізно додому, лягли спочивати у клуні, аби не будити бабу і матір.

Але знову заснув дід біля вікна дружини. Тоді через три дні спочивав у домовині. І недовго пережила його бабуся – одразу ж відчула, що йде на той світ, і скликала рідню на обід.

VIII

Плакав за дідом та бабою Михайло, а мати його тільки й заспокоювала вночі. Одного дня зустрів Любу. Вона хотіла його підтримати у горі. Розповіла, що вже ходить до школи, має нові чобітки для цього. До того ж у неї народилася сестричка. Розповіла дівчинка, що про спів її тітки Василюки написали у газеті. Через це чоловік жінки навіть не сварився, аби молодиця у місто не втекла співати. Потім діти побігли на борсуки дивитися.

Вдома були відчинені ворота: нарешті приїхав батько. Михайло від несподіванки його не впізнав, мовчав довго. Але навіть поговорити не встиг, бо одразу ж набилося повна хата сусідів.

Наступного дня повів батько постриженого, накупаного і зодягненого у нову одіж Михайла до школи. Вмів малий читати, писати, але таблиці множення не знав. Записали його до другої групи, дали підручники.

Бігав до школи, поки сніг не випав. Але батько бачив бажання сина до науки, і загортав його у кирею, і носив до школи. А одного засніженого вечора приніс батько бублика і нові чоботи.

IX

Михайло дуже добре вчився, тому його перевели у третю групу. Батьки ж наказали берегти нові чоботи. Тоді навіть взявся писати п'єсу, бо у селі почали говорити за театри. Саме тоді оголосили про перший спектакль у селі. Але продуктів на нього у його батьків на квиток не було, тому малий намагався пробігти зайцем. Спіймали його, хотіли викинути на подвір'я. Якраз побачив це дядько Себастьян, заступився. Тож дали Михайлу квиток у театр.

Помітив, що під сценою заховалися його однокласники, терпіли усі незручності, аби потрапити на виставу. У той час школярі запитали артиста: "Явтуше, це ти чи ні?". Зал пирснув сміхом так, що зламалася одна дошка, на якій сиділи глядачі. Але так само емоційно реагували на інших артистів. А коли вбивали у п'єсі жінку, парубки навіть кинулися на сцену рятувати її. А після закінчення усі кинулися підкидати перших артистів на руках. Після перегляду попросив у вчительки Михайло якусь п'єсу почитати, і отримав "Мартина Борулю".

Якось в'їхала у новому кожусі та на возі Мар'яна у двір. Сама щаслива — виходила заміж за свого козака Максима, тож приїхала попрощатися. Поряд раптом стає Люба, і здогадується, що то молода. Провели Мар'яну усі; Михайлик з Любою, взявшись за руки, йдуть до школи, а над ними летять гуси-лебеді.